

УДК 37:81'373.7

DOI: <http://doi.org/10.32589/1817-8510.2024.1.298901>

Свиридюк Віра Петрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
та методики навчання іноземних мов,
Київський національний лінгвістичний університет
ORCID iD: 0000-0003-2343-3725
verasviridjuk@gmail.com

Божок Софія Валеріївна,
вчитель англійської мови,
Селищенська гімназія
Гніванської міської громади
Вінницької області
sofib.girlwd123@gmail.com

ДИДАКТИКО-МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто дидактико-методичні принципи навчання другої іноземної мови в загальних закладах середньої освіти у світлі міжкультурного аспекту. Проаналізовано фахову літературу з проблеми організації освітнього процесу навчання іноземної мови і культури взагалі та німецької як другої іноземної мови зокрема. Зосереджено увагу на принципах навчання як регулятора мисленнєво-мовленнєвих процесів розуміння і породження іншомовної інформації. Доведено важливість дотримання принципів навчання і констатовано їхні переваги під час формування навичок і вмінь іншомовної комунікативної компетентності. Виокремлено принцип наочності, дотримання якого залучає і взаємопов'язує інші принципи, наприклад науковість, посильність, творчість та індивідуалізацію. Сформульовано правила, які можуть домінувати в розбудові освітнього процесу навчання другої іноземної мови, де наочність як дидактичний принцип інтеріоризує в методичний принцип комунікативності. Наведено приклади німецькою мовою реалізації принципу комунікативності, зокрема принципу реального автентичного спілкування. Виокремлено три аспекти для досягнення комунікативних цілей із характеристиками культури мовлення. Зазначено вимоги до укладання навчально-методичного матеріалу, що є також невід'ємним компонентом освітнього процесу навчання другої іноземної мови. Описано принцип урахування рідної мови і культури, коли учні вчать усвідомлювати культуру народів виучуваної мови. Наведено порівняння лінгвістичних особливостей у німецькій та українській соціокультурах. Виокремлено чинник феномена культури, який тематизують учням в освітньому процесі кризь призму чужої мови і порівняння фактів культурного досвіду народів, чия мова вивчається, із досвідом народу – спадкоємця української мови.

Ключові слова: принципи навчання, міжкультурний аспект, друга іноземна мова, учні закладів загальної середньої освіти, освітній процес, німецька мова.

Swyrydjuk, Vira,
Doctor of Pedagogy, Associate Professor,
Department of Pedagogy and Methodology of
Foreign Languages Teaching,
Kyiv National Linguistic University
ORCID iD: 0000-0003-2343-3725
verasviridjuk@gmail.com

Bozhok, Sofiia,
English teacher
Selyshche gymnasium
of the Gnivan city council,
Vinnytsia region
sofib.girlwd123@gmail.com

INTERCULTURAL ASPECT: DIDACTIC AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF TEACHING A SECOND FOREIGN LANGUAGE IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article deals with the didactic and methodological principles of teaching a second foreign language in general secondary education institutions in the light of the intercultural aspect. The professional literature on the problem of organizing the educational process of teaching a foreign language and culture in general and German as a second foreign language in particular is analyzed. Attention is focused on the principles of learning as a regulator of thinking and speaking processes of understanding and generating foreign language information. The importance of adherence to the principles and their advantages in the formation of skills and abilities of foreign language communicative competence is presented. The author singles out the principle of visibility, the observance of which involves and interconnects other principles, for example: scientificity, feasibility, creativity and individualization. The rules that can dominate in the development

of the educational process of teaching a second foreign language are formulated, where visibility as a didactic principle is internalized in the methodological principle of communicative approach. Examples in German of the implementation of the principle of communicativeness, in particular the principle of real authentic communication, are given. Three aspects for achieving communicative goals with the characteristics of the culture of speech are distinguished. The requirements for compiling teaching and learning materials, which are also an integral component of the educational process of teaching a second foreign language, are specified. The author describes the principle of taking into account the native language and culture, when students learn to realize the culture of the peoples of the language being taught. A comparison of linguistic features in German and Ukrainian socio-cultures is presented. The factor of the phenomenon of culture, which is thematized to students in the educational process through the prism of a foreign language and comparing the facts of the cultural experience of the peoples whose language is studied with the experience of the people whose heritage is the Ukrainian language, is highlighted.

Keywords: principles of teaching, intercultural aspect, second foreign language, students of general secondary education institutions, educational process, German language.

Постановка проблеми. Отримання Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі підсилює важливість вимог з оволодіння іноземними мовами, що задекларовано, зокрема, у концепції реформування середньої школи. У документі другою із десяти ключових компетентностей визначено здатність спілкуватися іноземними мовами (Концепція ... 2016, с. 11). Вивчення другої іноземної мови (ІМ) у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) відкриває нові горизонти до успіху в розширенні та укріпленні міжнародних зв'язків, а також налагодження міжкультурного взаємозв'язку в різних галузях суспільного життя. Друга ІМ упроваджується з 5-го класу в усіх типах ЗЗСО, а, отже, освітньо-виховний процес учнів збагачується новою чужою мовою і самобутністю народу, який її творить.

Ефективність формування комунікативних здібностей учнів ЗЗСО під час оволодіння другою ІМ, зокрема німецькою, зумовлена доцільністю застосування методів і технологій, завдяки яким реалізують принципи, що найбільшою мірою охоплюють особливості забезпечення освітнього процесу навчання і вивчення іноземної мови і культури (ІМіК).

Підґрунтям для формування навичок і вмінь іншомовної комунікативної компетентності (ІКК) є реалізація змісту навчання, що забезпечують дотриманням принципів як регуляторів моделювання соціально комунікативного іншомовного середовища.

Результативність реалізації змісту, цілей і завдань навчання другої ІМ забезпечує низка принципів, які в методичній літературі трактують здебільшого як вихідні положення, завдяки яким узагальнюють найсуттєвіші сторони освітньо-виховної і практичної діяльності тих, хто вчиться, і тих, хто навчає (Бігич та ін., 2013, с.110; Полонська & Пасічник, 2020;

Редько, 2022, с.45 та ін.). В організації освітньо-виховного процесу навчання другої іноземної мови учнів ЗЗСО розглядаємо принципи як основні правила діяльності, керівні ідеї, які взаємопов'язані із підходами до здійснення іншомовного спілкування. Принципи визначають цілі, зміст, методи та організацію навчання і вивчення ІМіК, які в сукупності утворюють так званий фундамент, на якому можна вибудовувати навчальні стратегії щодо планування, навчання, контролю і оцінювання навчальних досягнень у здійсненні комунікативних дій другою ІМ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час організації освітнього, культуромовного процесу з другої ІМ доцільно дотримуватися тих принципів, які керуватимуть організаційною і мисленнєво-мовленнєвою діяльністю учнів ЗЗСО. Принцип як основа комунікативності – це принцип навчання мови, за якого в центрі уваги учня перебувають засоби і правила реалізації комунікативної інтенції (Загнітко, 2012, с. 134), можуть доповнювати їхній творчий потенціал знаннями і досвідом у контексті діалогу німецькомовних культур і рідною, українською, національною культурою.

У працях О. С. Білозір (2022), О. С. Казачінер (2013), В. Гаманюк (2017) акцентовано на важливості навчання другої ІМ у ЗЗСО та запропоновано деякі шляхи розв'язання проблем на організаційному й методичному рівнях. У цьому руслі ми спираємося на праці О. Б. Тарнопольського та М. Р. Кабанової (2020, с. 73), Т. К. Полонської (2022), Л. С. Панової, І. Ф. Андрійко (2010, с.72) та ін. й ураховуємо специфіку навчання другої ІМ учнів ЗЗСО, спираючись на традиційно виокремлені загальнодидактичні та методичні принципи. До загальнодидактичних принципів ми відносимо принцип наочності, новизни, посильності, науковості, індивідуалізації і творчості. Методичні принципи охоплюють принцип комунікативності; урахування рідної мови і культури; принцип взаємопов'язаного навчання мови і культури та професійної спрямованості навчання і вивчення ІМіК (Бігич та ін., 2013, с.110).

Мета статті – презентувати дидактико-методичні принципи навчання другої іноземної мови в загальних закладах середньої освіти крізь призму міжкультурного аспекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для позитивного сприйняття новизни через наочність, як зазначає G.Nüther, є три можливості: взаємозв'язок із повсякденним життям; культуровідповідна ситуація, у якій нове пов'язується із реальністю; урахування попереднього досвіду, де нове буде його продовженням, тобто нова інформація інтегрує в стару і створює нову якість знань і вмінь. Автор, переосмислюючи думку А. Ейнштейна щодо методів і прийомів розв'язання завдань в освітньому процесі, пояснює, що успішний освітній процес залежить передусім від

того, як і чим він буде урізноманітнений і удосконалений (Hüther, 2020, с.159-161). У цьому контексті значна роль належить наочності як інструменту управління мисленнево-мовленнєвими діями. Продуктивність сформованих навичок і вмінь в іншомовній комунікації буде визначати взаємозв'язок зорової і слухової наочності, яка може бути вербальною і невербальною. Загальновідомою в лінгводидактиці є думка, що наочність має три функції: візуальну семантизацію, зображення предметної ситуації та зорову стимуляцію висловлювання. Підсилює презентаційні можливості наочності використання інформаційно-комунікаційних технологій, що стимулює одночасно образне, аналітичне мовне уявлення, а також регулює посиленість сприйняття і розуміння іншомовного матеріалу (Верлань, 1998, с. 129; Коваль, Сисоєва, 2009, с. 52). Перегляд фільмів, застосування слухо-зорової наочності або почерговість її втілення створюють основу для мультимодального оснащення освітньо-виховного простору.

Комунікативні навички і вміння другої ІМ формуються в тісному взаємозв'язку зазначених принципів, що підсилює ефективність кожного з них і уможлиблює зробити адекватний вибір навчальних засобів і виконати дії над ними як учнями, так і вчителями.

Дотримання лінгвопсихологічних закономірностей формування навичок і вмінь ІКК під час продуктивної і рецептивної мовленнєвої діяльності позитивно впливає на психоемоційний стан учнів. Зменшується навантаження на робочу пам'ять школярів за рахунок наочності, активізується процесуальна пам'ять через взаємодоповнення каналів надходження інформації. Крім того, принцип новизни, навколо якого задіяні інші принципи: науковість, посиленість, індивідуалізація, активна творчість, – стимулює активність під час формування мовних і мовленнєвих навичок і вмінь; дає поштовх розвитку та вдосконаленню уважності завдяки артефактам, наприклад картинам (полотнам), які можуть презентувати релевантну іншомовну мовленнєву і візуальну інформацію країни, мову якої вивчають.

Таким чином, реалізація принципу наочності у виробленні продуктивних і рецептивних навичок і вмінь з другої ІМ дає підстави сформулювати такі правила:

- ✓ створення мовнокультурного середовища;
- ✓ використання слухо-зорової наочності для тематизації нової інформації та вдосконалення навичок і вмінь іншомовного спілкування;
- ✓ сприяння динамічності процесуальних знань і вмінь в іншомовному середовищі;
- ✓ забезпечення учнів засобами візуалізації для занурення у культурний світ країни виучуваної мови;
- ✓ активізація мисленнєво-мовленнєвої діяльності із залученням культурного продукту, творів

мистецтва як символів національно-культурної ідентичності;

✓ формування мовленнєвих навичок і вмінь на основі використання текстів-зразків для оволодіння мовно-мовленнєвими засобами для сприйняття і породження тексту;

✓ моделювання культуромовного середовища за допомогою вербальної і невербальної наочності;

✓ оптимізація процесів спостереження відмінностей німецькомовних культур та культури, представниками якої є суб'єкти освітньо-виховного процесу.

Організація освітньо-виховного процесу формування навичок і вмінь ІКК значною мірою залежить від засобів навчання, які створюють матеріальну базу, зокрема предметний аспект змісту, для реалізації принципів навчання ІМіК як другої іноземної.

Поділяємо думку дослідників щодо важливості наочності, оскільки до раціонального усвідомлення навчального матеріалу необхідно підключати чуттєво-емоційну сферу людської свідомості, і тільки за гармонійного поєднання розуму, відчуттів та емоцій вдається забезпечити успішний процес опанування іншомовним матеріалом, його віддзеркалення у мові, а саме на її лексико-семантичному рівні (Бакум, 2019, с.72).

Один із ключових чинників ефективного оволодіння іншомовними навичками і вміннями є індивідуалізація суб'єктів в освітньому процесі, тобто принцип дитиноцентризму (Концепція... 2016, с. 17). Більшість лінгводидактів дотримується думки, що індивідуалізація освітнього процесу – це змога надати кожному із тих, хто вчиться, шанс розвивати моторний, інтелектуальний, емоційний, соціальний потенціал і підтримати його релевантними заходами впливу (Jaworska, с. 70). Методисти виокремлюють принцип індивідуалізації як право кожного із тих, хто вчиться, вибирати форми навчання відповідно до власних інтересів, досвіду, індивідуальних особливостей, а також у визнанні цього права вчителем (Задорожна, 2011, с. 130).

У контексті нашого наукового дискурсу, дотримуючись логічності та послідовності, ми виокремлюємо творчість особистості як один із показників активної і продуктивної діяльності. Творчість – це діяльність, що породжує якісно нове, таке, що відрізняється неповторністю та суспільно-історичною унікальністю (Голік, с. 146). Загальновідомо, що оволодіння ІМіК – це творчий процес, який потребує постійного вдосконалення, він забезпечує вихід за межі навчально-пізнавального середовища, а також формує ставлення як до рідної мови, так і до тієї, що стала предметом вивчення.

Творчий компонент освітнього процесу сприяє переходу учнів зі стану пасивного спостерігача в стан активного комуніканта, уважного суб'єкта-спів-

розмовника в педагогічній взаємодії. Творчість уважають формою активності, яка бере участь у всіх когнітивно-пізнавальних процесах, зокрема в сприйманні, розумінні, запам'ятовуванні, мисленні, що етапами мисленнево-мовленнєвої поведінки індивіда. Від них залежить вибір навчальних стратегій, які ґрунтуються на закономірностях психологічних процесів, що в сукупності формує творчі якості того, хто вчиться.

Набутий досвід з першої іноземної мови слугує підґрунтям для подальшої розбудови кругозору бачення нової картини світу німецькою мовою.

Спираючись на принцип комунікативності, учитель може організувати освітньо-виховний процес формування навичок і вмінь другої ІМ відповідно до умов реального спілкування, критеріями якого є комунікативна ситуація (дискусія, подія, модератор, емоційний стан, учасники, обставини дійсності; презентація, учасники тощо) та застосування різних видів роботи соціальної інтеракції. У будь-якій комунікативній ситуації, пов'язаній зі сферою спілкування, відбувається взаємодія комунікантів за допомогою вербальних і невербальних засобів вираження думки. Навчальна соціально комунікативна ситуація повинна містити елементи невербальної лексики як одиниці комунікації в реальному автентичному спілкуванні. Наведемо приклади невербальної лексики в ході уроку: похитувати головою на знак згоди чи підтримки – *j-m beifällig nicken, mit dem Kopf nicken, j-m Beifall nicken*; вітати з відкритими обіймами – *j-n mit den offenen Armen empfangen*; знизати плечима для вираження незнання – *mit den Schultern zucken*; протягнути руки на знак заперечення – *die Arme nach vorne ausstrecken* тощо.

Процес навчання другої ІМ – це успішне досягнення комунікативних цілей, які охоплюють норми і правила культури мовлення, яка складається, за твердженням О. В. Яшенкової, із трьох аспектів (2010, с.115):

- 1) мовного, нормативного (знання й дотримання норм літературної мови);
- 2) комунікативного (добір й уживання мовних засобів відповідно до комунікативних цілей і намірів);
- 3) етичного (знання й дотримання правил мовленнєвого етикету).

У ході комунікативної діяльності учитель має дотримуватись реєстрів спілкування, які змінюються від навчальної комунікативної ситуації. Наприклад, під час навчання продуктивних видів МД до німецькомовного адресата можна звернутися, використовуючи товариський стиль: “*Liebe Melanie... / Lieber Ulrich, ...* . Неконфліктному, гармонійному спілкуванню властиве дотримання мовленнєвого етикету. Під час аудіювання або читання формують навички і вміння сприймати і розуміти соціально комунікатив-

ну ситуацію, здійснювати рефлексію на почуте або прочитане, користуватись отриманою інформацією.

Принцип комунікативності нам дає підстави сформулювати вимоги до укладання навчально-методичних матеріалів з боку вчителя та оволодіння продуктивними видами мовленнєвої діяльності з боку учнів, а саме:

- ✓ правильність, коректність, доречність використання мовних, немовних засобів відповідно до соціокультурного середовища;
- ✓ етичність дотримання норм літературної німецької мови;
- ✓ взаємопов'язане використання продуктивних і рецептивних видів мовленнєвої діяльності.

Урахування принципу комунікативності передбачає організацію активної творчої діяльності учнів, засобом якої є мова і мовлення в говорінні, аудіюванні, читанні та письмі, де здобуті знання, сформовані навички і вміння набувають нової комунікативної якості. Дотримання принципу комунікативності сприяє організації культуромовленнєвої ситуації, яка забезпечує результат спілкування, що задовольняє власні потреби комунікантів і визнає цілі компетентного користувача мови в суспільстві.

Принцип урахування рідної мови і культури має на меті здійснення порівняльного аналізу мовних і культурологічних явищ (Бігич та ін., 2013, с. 118) у рідній та німецькій мовах. Міжкультурне зіставлення допомагає усвідомити, розкрити палітру лінгвокраїнознавчої інформації із властивим для країни характером та образом, пізнання яких здійснюється завдяки знанням рідної мови і культури (Сідун, & Полонська, 2018).

В історії методики навчання ІМіК, на початку ХХ ст., були спроби “позбавитись” рідної мови в процесі оволодіння іншомовним спілкуванням, проте спроби прямого методу, методу Пальмера, не виправдалися на практиці. Лінгводидакти звертають увагу на думку Л. В. Щерби (1880–1944) про те, що можна вигнати рідну мову з аудиторії, але не можна вигнати її із голів тих, хто вчиться, вони мимохіть будуть порівнювати форми рідної мови із виучуваною і зазнавати її впливу (Леган, 2011).

Труднощі, зумовлені національно-культурною специфікою мови чужої країни, важко піддаються теоретичному поясненню і швидкому використанню в комунікативній діяльності доти, поки не знайдеться схожого еквівалента мовного чи мовленнєвого явища. Рідна мова – це простір, де мовець почувається впевнено, безперешкодно долає комунікативні труднощі, у якому вже є картина світу, яку він бачить засобами рідної мови. Іноземна мова зазнає розбудови із постійним зверненням до рідної, тому що вона допомагає знайти відповіді на рівні зіставлення або порівняння фактів культурного досвіду. Наприклад, *eine Schultüte* – традиційний подарунок

першокласнику в Німеччині. Це лексична одиниця, яка не має аналогу в українській мові. Тому, порівнюючи традиції, ми можемо таке соціальне явище усвідомити лише за допомогою наочності або вербального пояснення. У цьому контексті комуніканти оцінює, наскільки важливою така інформація є для нього і якими позитивними емоціями наповнюється його картина світу. Взаємопов'язаність традицій, звичаїв, ритуалів із вербально-семантичними засобами зумовлює труднощі їх сприйняття і розуміння. Семантизація чужих мовних і культурних явищ відбувається за допомогою мисленневих механізмів, звичних і прийнятних у рідній мові.

Важливим аспектом є усвідомлення культури мови, яка передбачає фоніві, лінгвокраїнознавчі відомості про слова, поняття, крилаті словесні образи класичної літератури, що стали здобутками національної культури (Сідун & Полонська, 2018, с. 297). Такий пласт мови вивчають і використовують через розуміння рідної національної культури. Реципієнт сприймає світ крізь призму власно створеного образу світу, “образу-Я”, який доповнюється новими відомостями про наявність іншого чужого, і сприйняття його не суперечить або суперечить світобаченню реципієнта. Для уникнення стереотипів і упереджень рідна мова виступає посередником, який нейтралізує, “згладжує” розбіжності, наповнює культурним смислом комунікацію.

Серед розмаїття визначень поняття “культура” виокремлюємо дане С. Піддубним (2016, с.170) і в слід за ним трактуємо, що культура – це сукупність духовних основ, звичаїв та традицій, а також розумових і матеріальних цінностей, створених народом упродовж його історії. Через рідну мову і культуру в процесі міжкультурної комунікації уможлиблюється залучення чужої культури у власний реальний життєвий процес, у якому віддзеркалюються нові факти із чужої культури.

Результати дослідження. Представлені дидактико-методичні принципи у світлі міжкультурного аспекту регулюють і підсилюють освітній іншомовний процес учителів і учнів. Дотримання описаних вище принципів і їх реалізація сприятимуть процесу формування ІКК з другої ІМ на рівні міжкультурного спілкування. Організація іншомовного комунікативного середовища залежатиме від взаємопов'язаного користування принципами, зокрема наочності, активності, індивідуалізації, від чого залежатимуть якісні показники результату оволодіння іншомовним спілкуванням, результативність якому буде надавати міжкультурний аспект. Треба сказати, що в чинній навчальній програмі з іноземних мов звертається увага на те, щоб учні долучалися не тільки до нового для них мовного коду, а й до культури народу, носія цієї мови, що забезпечується чітким усвідомленням найголовніших спільностей та розбіжностей між чужою і рідною культурами, згідно з чим навчання

поступово має організовуватися як “діалог культур”. Зазначені принципи крізь призму міжкультурного аспекту зумовлюють **перспективність** подальших наукових розвідок щодо розроблення краєзнавчих і країнознавчих навчально-методичних матеріалів з навчання другої ІМ, які мають бути впровадженими до освітньо-виховного процесу ЗЗСО.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бакум, З. П., Пальчикова, О. О., & Костюк, С. С. (2019). *Навчання іноземних мов: крос-культурний підхід* [монографія]. ФОП Осада Ю. В.
- Бігич, О. Б., Бориско, Н., Ф., Борецька, Г. Е. та ін. (2013). *Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів*. С. Николаєва (Ред.). Ленвіт.
- Білозір, О. С. (2022). *Розвиток полілінгвальної компетентності учнів профільної школи на засадах дидактики багатомовності* [Дис. канд. пед. наук, Криворізький державний педагогічний університет]. Кривий ріг, Україна. <http://surl.li/qdlmf>
- Верлань, А. Ф., & Тверезовська, Н. Т. (1998). Дидактичні принципи в умовах традиційного і комп'ютерного навчання. *Педагогіка і психологія*, 3, 126–132.
- Гаманюк, В. (2017). Навчання другої іноземної мови у системі загальної освіти в Україні: проблеми та перспективи. *Педагогіка вищої та середньої школи*, 1(50), 116–124.
- Голік, О. Б. (2010). *Педагогічна майстерність: організаційно-управлінський аспект: Навчальний посібник*. Ноулідж (Донецьке відділення).
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни*. ДонНУ.
- Задорожна, І. П. (2011). *Організація самостійної роботи майбутніх учителів англійської мови з практичної мовної підготовки* [монографія]. Вид-во ТНПУ.
- Казанієр, О. С. (2013). Підготовка вчителів до викладання другої іноземної мови з 5 класу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*, 32, 94–104.
- Коваль, Т. І., Сисоєва, С. О., & Сущенко, Л. П. (2009). *Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності: Навч.-метод. посібник*. Вид. центр КНЛУ.
- Леган, В. (2011). До проблеми методів викладання іноземної мови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*, 23, 72–74.
- Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи* (2016). Міністерство освіти і науки України. <http://surl.li/qdlnz>
- Піддубний, С. В. (2016). *Українська цивілізація. Ведія : словник-довідник української праісторії та ведичної культури*. Мандрівець.
- Панова, Л. С., Андрійко, І. Ф., Тезікова, С. В. та ін. (2010). *Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах підручник*. Академія.
- Полонська, Т., Пасічник, О., & Горошкін, І. (2022). *Формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності учнів 5–6 класів гімназій : методичні рекомендації*. В. Редько (Ред.). [Електронне видання]. Педагогічна думка.
- Редько, В. Г. (2022). *Шкільний підручник іноземної мови: проектування, конструювання, апробація* : [монографія]. [Електронне видання]. Педагогічна думка.
- Сідун, М. М., & Полонська, Т. К. (2018). *Лінгводидактичні засади навчання іноземних мов у закладах вищої педагогічної та загальної середньої освіти*: [монографія]. МДУ.
- Тарнопольський, О. Б., & Кабанова, М. Р. (2020). *Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник*. Університет імені Альфреда Нобеля.

- Яшенкова, О. В. (2010). *Основи теорії комунікації : навч. посіб.* Академія.
- Hüther, G. (2020). Die Ausbildung von Metakompetenzen und Ich-Funktionen während der Kindheit in: Herrmann U. (Hrsg.) *Neurodidaktik. Grundlagen für eine Neuropsychologie des Lernens.* 3. Auflage. (S.78–88). Beltz.
- Jaworska, M. (2016). Individualisierung des Fremdsprachenlern- und Lehrprozesses durch Öffnung des Unterrichts, (w:) A. D. Jarząbek (Red.), Anfang. *Sprachdidaktische Implikationen für ein neues Lernparadigma.* Verlag Königshausen & Neumann GmbH, 69–77.
- Koval', T. I., Sysoieva, S. O. & Suschenko, L. P. (2009). *Pidhotovka vykladachiv vyschoi shkoly: informatsijni tekhnologii u pedahohichnij diial'nosti: Navch.-metod. posibnyk.* Vyd.tsentr KNLU.
- Lehan, V. (2011). Do problemy metodiv vykladannia inozemnoi movy. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pedahohika. Sotsial'na robota.* 23, 72–74.
- Nova ukrains'ka shkola* (2016). Kontseptual'ni zasady reformuvannia seredn'oi shkoly. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Piddubnyj, S. V. (2016). *Ukrains'ka tsyvilizatsiia. Vedita : slovnyk-dovidnyk ukrains'koi praistorii ta vedychnoi kul'tury.* Mandrivets'.
- Panova, L. S., Andrijko, I. F., Tezikova S. V. ta in. (2010). *Metodyka navchannia inozemnykh mov u zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh pidruchnyk.* Akademiia.
- Polons'ka, T., Pasichnyk & O., Horoshkin, I. (2022). *Formuvannia mizhkul'turnoi inshomovnoi komunikativnoi kompetentnosti uchniv 5–6 klasiv himnazij : metodychni rekomendatsii .* Red'ko V. (Red.). [Elektronne vydannia]. Pedahohichna dumka.
- Red'ko, V. H. (2022). *Shkil'nyj pidruchnyk inozemnoi movy: proektuvannia, konstruiuvannia, aprobatyia : [monohrafiia].* [Elektronne vydannia]. Pedahohichna dumka.
- Sidun, M. M. & Polons'ka, T. K. (2018). *Linhvodydakychni zasady navchannia inozemnykh mov u zakladakh vyschoi pedahohichnoi ta zahal'noi seredn'oi osvity: [monohrafiia].* MDU.
- Tarnopol's'kyj, O. B. & Kabanova, M. R. (2020). *Metodyka vykladannia inozemnykh mov ta ikh aspektiv u vyschij shkoli: pidruchnyk.* Universytet imeni Al'freda Nobelia.
- Yashenkova, O. V. (2010). *Osnovy teorii komunikatsii : navch.posib.* Akademiia.
- Hüther, G. (2020). Die Ausbildung von Metakompetenzen und Ich-Funktionen während der Kindheit in: Herrmann U. (Hrsg.) *Neurodidaktik. Grundlagen für eine Neuropsychologie des Lernens.* 3.Auflage. S.78–88. Beltz.
- Jaworska, M. (2016). Individualisierung des Fremdsprachenlern- und Lehrprozesses durch Öffnung des Unterrichts, (w:) A. D. Jarząbek (Red.), Anfang. *Sprachdidaktische Implikationen für ein neues Lernparadigma.* Verlag Königshausen & Neumann GmbH, 69–77.
- Bakum, Z. P., Pal'chukova, O. O., & Kostyuk, S. S.(2019). *Navchannia inozemnykh mov: kros-kul'turnyj pidkhdid [monohrafiia].* FOP Osadtsa Yu. V.
- Bihych, O. B., Borysko, N., F., Borets'ka, H. E. ta in. (2013). *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kul'tur: teoriia i praktyka : pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv.* S. Nikolaieva (Red.). Lenvit.
- Bilozir, O. S. (2022). *Rozvytok polilinhval'noi kompetentnosti uchniv profil'noi shkoly na zasadakh dydaktyky bahatomovnosti* [Dys. kand. ped. nauk, Kryvoriz'kyj derzhavnyj pedahohichnyj universytet]. Kryvyj rih. Ukraina. <http://surl.li/qdlmf>
- Verlan', A. F. & Tverezovs'ka, N. T. (1998). Dydaktychni pryntsyipy v umovakh tradytsijnoho i komp'iuternoho navchannia. *Pedahohika i psykholohiia.* 3, 126–132.
- Hamaniuk V. (2017). Navchannia druhoi inozemnoi movy u systemi zahal'noi osvity v Ukraini: problemy ta perspektyvy. *Pedahohika vyschoi ta seredn'oi shkoly. I.* 50. S.116–124.
- Holik, O.B. (2010). *Pedahohichna majsternist': orhanizatsijno-upravlins'kyj aspekt: Navchal'nyj posibnyk.* Vyd-vo "Noulidzh" (Donets'ke viddilennia).
- Zahnitko, A. (2012). *Slovnyk suchasnoi linhvistyky : poniattia i terminy.* DonNU.
- Zadorozhna, I. P. (2011). *Orhanizatsiia samostijnoi roboty majbutnikh uchyteliv anhlijs'koi movy z praktychnoi movnoi pidhotovky* [monohrafiia]. Vyd-vo TNPU.
- Kazachiner, O. S. (2013). Pidhotovka vchyteliv do vykladannia druhoi inozemnoi movy z 5 klasu v systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky. Vyp. 32.* S. 94–104.

Отримано 18.12.2023 р.